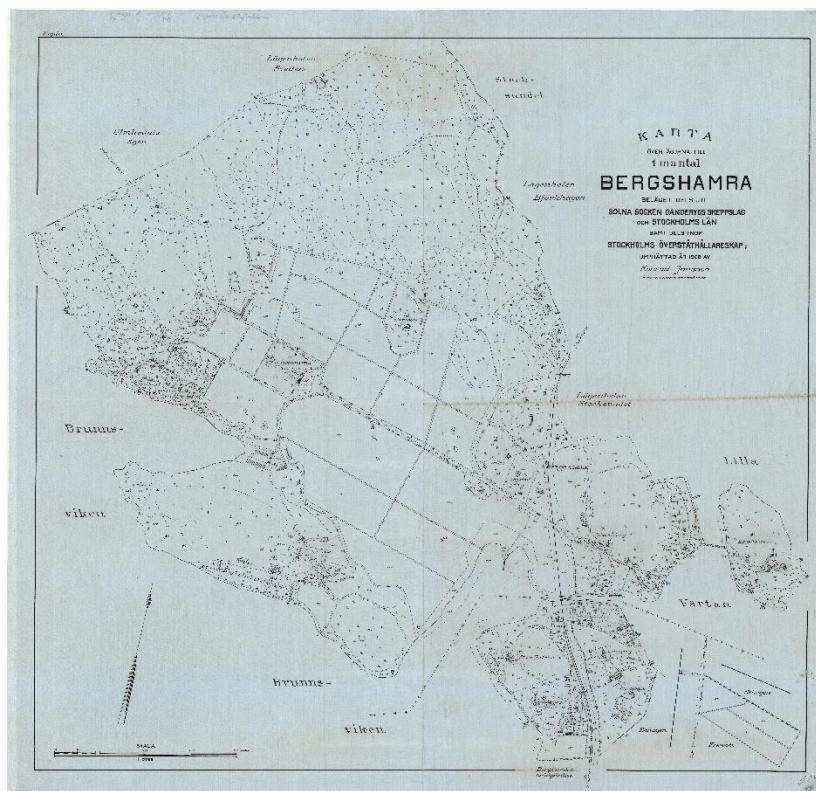

De första stegen mot koloniträdgårdar i Bergshamra.

Det går inte att peka på en enskild händelse, orsak eller person, utan det är snarare långa händelsekedjor och en hel del slump som till slut ledde fram till att det anlades koloniträdgårdar i Bergshamra. En lämplig startpunkt kan vara en händelse i början av förra seklet.

Lantmätare Konrad Janssons karta från 1908 över egendomen Bergshamra. Egendomens areal upptog mer än 127 hektar eller nästan 1,3 miljoner kvadratmeter. Vid den här tiden tillhörde även mark på andra sidan Ålkistan Bergshamra. Egendomen hade för mycket länge sedan tillhört kronan/staten som nu lyckades köpa tillbaka marken 1917. Odlingssällskapet Stockholms omnejd fick arrendera en del av marken den 14 mars 1919 och den 3 maj 1919 delade man ut den första kolonilotterna

När riksdagens revisorer granskade statsverkets verksamhet år 1908 fann man några anmärkningsvärda saker som rörde kronoegendomen Bergshamra i Solna socken.¹ Avvikelserna noterades i revisorernas berättelse daterad den 30 november 1909. Egendomen hade tidigare tillhört Ulriksdal och där hade änkedrottning Hedvig Eleonora redan år 1707 upplåtit Bergshamra till sitt hovråd Samuel Bark. Släkten Bark (stavas senare Barck) fick med tiden en stark ställning med ärftlig besittningsrätt, fideikommissrätt etc. Egendomen bestod vid den här tiden av mycket stora arealer och sträckte sig långt söder om Ålkistan. Det som idag är Bergianska trädgården och Ekhagen ingick. Norr om Ålkistan ingick även dagens Bockholmen, Sfären, Tivolihalvön, långt förbi platsen där Kafé Sjöstugan ligger idag och tvärs över land mot Bergshamra idrottsplats. En karta som upprättades 1908 visade att arealen upptog mer än 127 hektar eller bra över 1 miljon kvadratmeter. Då hade ändå stora

landområden redan avträtts, till exempel Bergianska och Ekhagen. Som jämförelse kan nämnas att Bergshamra koloniförenings totala areal idag är drygt 4 hektar (Tivoli 2.2 hektar och Ålkistan 2 hektar).

När revisorerna hade granskat siffrorna och villkoren 1908 visade det sig att dåvarande innehavaren av besittningsrätten greve Nils Ivar Joakim Barck bara betalade omkring 300 kronor per år för detta jätteområde. Summan, menade revisorerna, stod inte i proportion till den välbelägna egendomens värde. Dessutom hindrade arrendet i sig "ett fördelaktigt utnyttjande av fastigheten". Därför borde man försöka komma fram till någon form av uppgörelse för att ändra de alltför förmånliga villkoren. Därmed inleddes ett förhandlingsarbete som skulle ta nästan tio år.

Det fanns fler argument som statens olika ombud och representanter anförde för att återförvärva Bergshamra. Staten skulle, krasst uttryckt, kunna tjäna en hel del pengar genom att upplåta nya tomter. Läget med den nya vetenskapsstaden öster om egendomen och de nya militära verksamheterna västerut vid Järva och Frösundavik var värdefullt och skulle kunna utnyttjas framöver. Domänstyrelsen skrev "att det ur flera synpunkter måste anses tjänligt, att fastigheten kommer i kronans besittning." Även jordbruksministern, på vars bord ärendet låg, önskade att den ålderdomliga upplåtelseformen skulle ändras till kronans fördel och att man kunde göra egendomen "användbar för speciella statsändamål." Det var framsynt eftersom det så småningom kom flera sådana verksamheter till Bergshamra: Statens centrala frökontrollanstalt, Institutet för husdjursförädling och Statens växtskyddsanstalt.

Det fanns flera saker som komplicerade arbetet med att nå en överenskommelse: greve Barck bodde sedan länge utomlands (Paris) och hade arrenderat ut Bergshamra till en annan greve, Casimir Lewenhaupt, som i sin tur hade underarrenderat som i sin tur hyrde ut delar av egendomen. Totalt fanns det, förutom själva huvudgården, över 20 så kallade lägenheter uthyrda till olika personer på olika villkor. Det var litet rörigt och svåröverskådligt för domänstyrelsen som skulle bringa ordning i det hela.

Ett stort kliv framåt togs 1916 då Barcks ombud kontaktade domänstyrelsen och förklarade att man var villig att avstå från besittningsrätten om det bland annat avsattes en fond på en miljon kronor till förmån för släkten. Domänstyrelsen kunde tänka sig halva den summan i form av ett penningfideikommiss. Kostnaden för staten blev till slut ungefär en halv miljon kronor eller mindre än vad en enda kolonistuga kan kosta idag. Staten hade alltså visat sig mycket angelägen att återförvärva den mark som hade disponerats av andra i över 200 år och var dessutom villig att betala för detta. Familjen Barck fick dessutom behålla två av lägenheterna på 50 år, Sofielund och Fridhem, de två stora villorna som vi än idag kan se vid Brunnsvikens strand mellan Ålkistan och Bergianska trädgården.

Det långa utredandet resulterade slutligen i ett förslag till riksdagen: proposition nr 306 är daterad den 23 april 1917. Sedan riksdagen beviljat pengar återgick Bergshamra till kronan. Men staten blev inte någon riktigt långvarig ägare. Ungefär 30 år senare sålde man de norra delarna av egendomen till Solna stad och efter ytterligare 30 år drygt sålde man de södra delarna till samma köpare. Större delen av det gamla Bergshamra försvann och det nya växte fram.

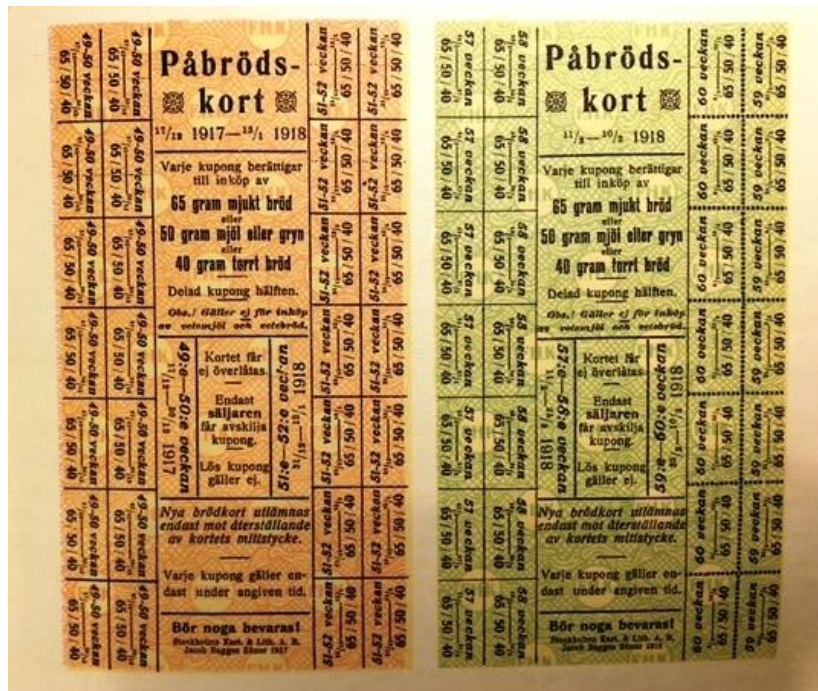
Under hela den långa processen fram till 1917 fanns det absolut ingenting som pekade mot att den dyrt förvärvade, värdefulla och centralt belägna marken skulle upplåtas till koloniträdgårdar. Varför blev det ändå så?

Förslaget till avtal mellan greve Barck och staten var undertecknat av dessa två parter. Staten representerades i det här fallet av generaldirektören för domänstyrelsen. Men mitt emellan de två namnen fanns också ett tredje: S.I. Åbergsson. Namnet Åbergsson klingar välbekant. Anna Åbergsson räknas som ”mamma” till koloniträdgårdsverksamheten i Bergshamra. S.I. Åbergsson står för Sven Ivar Åbergsson. Han var yngre bror till Anna och juristutbildad notarie och anställd på domänstyrelsen sedan 1906. Efter moderns död bodde de tre syskonen Åbergsson (den tredje var systemen Sigrid) på samma adress, Villagatan 3, i ungefär tio år, fram till 1916.

Anna Åbergsson var sedan många år en av de mest aktiva personerna i den stora koloniorganisationen Föreningen koloniträdgårdar i Stockholm och var passionerat intresserad av att hitta ny odlingsbar jord. Än angelägnare blev det när Tyskland startade det oinskränkta ubåtskriget i början av 1917, vilket betydde att importen mer eller mindre ströps och det uppstod brist på potatis, brödsäd och andra baslivsmedel. Till råga på allt blev året skördemässigt närmast katastrofalt. Redan på våren 1917 blev det oroligheter och till och med upplopp – hungerkravaller. I ljuset av dessa händelser måste Sven Ivars arbete med att till staten återförvärva över en miljon kvadratmeter jord till staten ha varit ytterst lockande för Anna. Hon kan knappast ha varit ovetande om broderns arbete med Bergshamra. Det visar sig i styrelseprotokollet för Föreningen koloniträdgårdar i Stockholm från den 21 mars 1917 – alltså drygt en månad *innan* propositionen lades – att föreningen fått ett erbjudande om mark i Bergshamra.² Det står inte ett ord om vem som kommit med erbjudandet eller om det fanns några villkor etc. Anna Åbergsson satt som sekreterare i föreningens styrelse och det är väl en inte alltför djärv gissning att hon fått ett ”insidertips” från en närstående och säker källa.

I början av följande år (1918) bildar ett antal personer från den gamla stora föreningen en ny koloniorganisation med det snarlika namnet Föreningen koloniträdgårdar i Stockholms omnejd. Den nya organisationen kom att ledas av Anna Åbergsson. De söker odlingsjord och lyckas verkligen skaffa sådan åt odlingsintresserade stockholmare, till exempel andelsodling där medlemmar fick köpa andelar av skörden och lotter för potatisodling som man själv fick skörda. Föreningen har över 5 000 lotter för potatis, meddelar ordförande Åbergsson till Svenska Dagbladets reporter i mitten av oktober 1918. Några dagar senare – den 17 oktober – kan DN meddela följande: ”Föreningen koloniträdgårdar i Stockholms omnejd begär i en skrivelse till regeringen att få arrendera kronoegendomen Bergshamra [för att] bedriva koloniträdgårdsrörelse samt andelsträdgårdsbruk.” På den sista dagen i november 1918 kan DN meddela att regeringen sagt ja. Domänstyrelsen får ”utarrendera egendomen Bergshamra på en tid av fem år, räknat från den 14 mars 1919.” Syftet är trefaldigt: det ska anläggas koloniträdgårdslotter, det ska bedrivas andelsodling och det ska dessutom grundas en skola för kvinnliga koloniträdgårdskonsulenter.

Samtidigt byter föreningen namn till Odlingssällskapet Stockholms omnejd. Ordförande är densamma som förut det vill säga Åbergsson. Det är alltså nu – efter ett långt förspel – som den egentliga historien om koloniträdgårdarna i Bergshamra börjar. Den 14 mars 2019 var det på dagen för 100 år sedan som arrendet påbörjades.

Ransoneringskort från 1917 och 1918.

Stort odlingsintresse för Bergshamra under kristiden.

När det blev känt att det skulle bli koloniträdgårdar i Bergshamra så strömmade det in intresseanmälningar. Under tiden oktober 1918 till maj 1919 anmälde 382 personer sitt intresse, vilket noterades i en särskild liggare.³ Bara några få uttryckte önskemål att få bygga en kolonistuga, annars gällde det säkerligen främst planteringsland för potatis. Intressenterna kom i de flesta fall från Vasastan, inklusive Sibirien. Bara ett tiotal kom från orten, det vill säga Bergshamra, Ulriksdal etc. De flesta har förutom adressen även uppgivit ett telefonnummer. Det är nästan uteslutande män som anmält sig. Blott ett tiotal kvinnor finns registrerade, till exempel Anna Cadier från Tivoli. Ett oändligt antal yrken finns representerade, men de faller oftast inom kategorierna arbetare, hantverkare och lägre tjänstemän. Bland annat hittar vi ett fyrtiotal brevbärare och nästan 20 brandmän, de senare från Johannes brandstation. Från Nordiska Kompaniet finns drygt 20 personer anmälda. Det finns också några i sammanhanget litet mer udda yrken och titlar angivna som till exempel riksdagsman, major och överstelöjtnant.

Även om intresset för Bergshamra och potatis till en början var stort så falnade det snart för att litet senare ta ny fart. Av de 382 personer som anmält sig till Bergshamra återstod bara 28 personer 1920. Bland dem bröderna Aron och Henning Lindner på lott nr 9 respektive nr 10. Bröderna var släkt med Göran Björk som idag är innehavare av lott nr 10.

Det stora bortfallet kan enklast förklaras av de dramatiska förändringarna som ägde rum i vår omvärld. När de första intresseanmälningarna registrerades pågick ännu kriget, men striderna ebbade ut och livsmedelsituationen lättade allt eftersom. Behovet att odla sin egen potatis fanns kvar, men det kändes mindre angeläget.

Det var inte bara i Bergshamra som odlingsintresset var stort. Året före världskrigets utbrott fanns det omkring 10 000 kolonilotter i Sverige. Under livsmedelskrisen åren 1917 och 1918 ökade intresset så att man 1917 kunde räkna med 40 000 kolonilotter och planteringsland. År 1918 närmade man sig 90 000.⁴

Fortsatt jakt på mer odlingsjord.

Även sedan det blivit klart att man skulle få arrendera Bergshamra fortsatte Odlingsällskapet att systematiskt söka efter ännu mer jord att odla. Att det stora kriget tagit slut, avspärningarna hävts etc tycks inte nämnvärt ha påverkat sällskapets jordhunger. I december 1918 ber till exempel fröknarna Åbergsson och Schager om värdering och bedömning av den arrendelediga gården Lunda vid Spånga station. Man får även tips om Herrestads säteri nära Stallareholmen och Brantshammars gård i Knivsta. I sällskapets papper hittar vi också ansökningar om arbete som förvaltare av eventuella framtida jordegendomar. Den egendom man fastnar för är Vällinge mellan Bornsjön och Mälaren söder om Stockholm.⁵ Där hade man tänkt bedriva andelsjordbruk, vilket betyder att allmänheten erbjöds att köpa andelar och sedan få del av skörden. Detta utan att man själv behövde gräva, så, vattna eller skörda. Anställd personal skulle göra jobbet. Sällskapet hade förväntat sig stor anslutning, men så blev inte fallet. Efter bara ett par veckor, när sällskapet förstått att man helt felbedömt intresset, lägger man ner projektet.⁶ I stället flyttar man en del av den planerade verksamheten till Bergshamra. Där konstitueras en särskild förening, Bergshamra andelsodlareförening i februari 1919. Inträdesavgiften på 150 kronor och årsavgiften på 100 kronor berättigade andelsägaren till avkastningen på 400 kvadratmeter odlingsjord i Bergshamra.⁷

Men sällskapets kalkyler och förhoppningar höll inte heller här och man skriver till domänstyrelsen: ”den å egendomen år 1919 med betydande förlust bedrivna s.k. andelsodlingen måste nedläggas.”⁸ Nedläggningen sker formellt i december 1920. Det hade blivit för dyrt att driva verksamheten med anställd personal. Dessutom hade ju intresset för odling av egen potatis med mera svalnat betydligt när livsmedelsproduktionen kom igång igen.

Sällskapet önskade även bedriva undervisning och därför sökte tillstånd för ett varulotteri som skulle finansiera en undervisningsanstalt för kvinnliga trädgårdskonsulenter.⁹ Elevantalet beräknades till 12 personer och två lärarinnor skulle engageras under 30 veckor.¹⁰ Här skulle finnas två hästar, tio höns, tre kaniner och två getter. Kostnaden beräknades till 7 590 kronor. En skolstyrelse tillsätts och det hela verkar vara klappat och klart. Men snart meddelas i dagspressen att konsulentskolan ”kommer ej att kunna igångsättas i år”.¹¹ Sällskapet passade ungefär samtidigt på att hyra ut några lägenheter i Bergshamras huvudbyggnad där skolans lokaler skulle ha legat. Därmed begravdes även den idén. Kvar återstod nu bara en idé eller verksamhet som skulle visa sig desto mer livskraftig och uthållig: koloniträdgårdar och helst sådana med stugor.

Utdelning av lotter

Knappt två månader efter det att arrendet av Bergshamra börjat gälla skickade sällskapet ut små tryckta informationsblad undertecknade av Anna Åbergsson och daterade den 28 april 1919 till intresserade personer med detta budskap:

”Planteringslanden vid Bergshamra utdelas lördagen den 3 maj kl. 5 e.m. och söndagen den 4 maj kl. 10 f.m. ute å området /.../Vid Bergshamra finns mellan Allén och sjön ett hundratal

lotter om cirka 200 kvm. Och närmast järnvägen 20 st. lotter med byggnadsrätt om cirka 300 kvm. Mellan allén och Ulriksdalsvägen omkring 200 st. lotter á 200 kvm. Samt närmast Ulriksdalsvägen 50 st. lotter med byggnadsrätt om 300 kvm.

Å lotter med byggnadsrätt får stuga på högst 22 kvm. uppföras endast efter av föreningen godkänd ritning utan fast grund och med skyldighet för kolonisten att vid arrendetidens slut om 5 år, i den händelse arrendet ej kommer att förnyas, bortföra byggnaden.”¹²

Här får man också upplysningar om att arrendet är 8 öre kvadratmetern och att man kan få sättpotatis genom livsmedelsnämndens försorg. Spadar och grepar kunde köpas för 5 kronor stycket på Odlingssällskapets expedition, Myntgatan 4. Det var i princip bara att sätta igång med odlandet och byggandet.

Hur koloniområdet planerades och anlades

Först mätte man upp och märkte ut var lotter och planteringsland skulle ligga. Ansvarig var ingenjören Otto Wallenberg som också ritade den första kartan som omnämns i de tidigaste arrendekontrakten. Kartan omarbetades senare av arkitekt Einar Rudskog, och hans byggnadsplan är signerad 1921 (en blåkopia av denna plan hänger i föreningsstugan). Där finns också vägar och de öppna platserna med uthusen markerade. Vägarna var tre meter breda och belagda med grus eller slagg. Erik Hagström, som utnämns till ordningsman för koloniområdet, konstaterar belåtet i sin redogörelse för året 1921 att ”undertecknad lyckats skaffa slagg till det otroliga priset av 2 kr per billass utkört till området.”¹³ Det kördes ut 380 lass. Troligen var det fråga om kolaska från kraftstationen i Stocksund, vilket framgår av en annan beställning i juni 1920. På den tiden reflekterade man inte över, eller kände inte till, att kolaska innehåller stora mängder tungmetaller.

Det var också nödvändigt att uppföra uthusbyggnader för torrtoaletter och under 1921 byggdes en sådan och en befintlig byggdes till. Här fanns även plats för sopkärl. Hagström skriver i sin årsrapport: ”Renhållningsfrågan är en av de för området mest viktiga.” Han var väl insatt i frågan eftersom han själv var renhållningsarbetare. Det estetiska glömdes inte bort: ”snygga planteringar med lekplatser anlägges av Odlingssällskapet vid de allmänna platserna vid uthusen.” Det är alltså Sällskapet som gör beställningar och ligger ute med pengar. Vid den här tiden planterades även 258 fruktträd (se särskilt avsnitt om detta).

Inte heller flaggstänger glömdes bort: ”Ett tjugotal flaggstänger har utsynts på skogen och sålts till kolonisterna för det billiga priset av 50 öre per längdmeter.” Vattentunnor anskaffades, och arbetet med vattenledningen pågick. Även detta beskrivs på annat ställe.

Ytterligare ett projekt var på gång. Kolonisterna behövde en försäljningsbutik. Hagström är optimistisk och skriver att ”åtgärder vidtagits så att den troligen kan realiseras till nästa sommar.” Men det blev ingen affär sommaren 1922, och inte senare heller. Däremot fick kolonisterna faktiskt tillstånd av byggnadsstyrelsen 1923 att uppföra en matvarubutik, men av oklara skäl avstod man från den möjligheten.¹⁴ Frågan aktualiserades på 1930-talet. Då ”avslogs ansökningen om tillstånd för Konsum att inom området uppföra en handelsbod.”¹⁵

-
- ¹ Kungl. Maj:ts Nåd. Proposition Nr 306 (daterad 23 april 1917).
- ² Stockholms stadsarkiv. Föreningen koloniträdgårdar i Stockholm.
- ³ Stockholms stadsarkiv. Odlingssällskapet Stockholms omnejd.
- ⁴ Tidningen Koloniträdgården 1941, sid 66f.
- ⁵ Svenska Dagbladet 1919-01-28 och Nya Dagligt Allehanda 1919-02-11
- ⁶ Svenska Dagbladet 1919-02-22
- ⁷ Dagens Nyheter 1919-02-21
- ⁸ Kungl. Domänstyrelsen. Brev 10 maj 1920.
- ⁹ Svenska Dagbladet 1919-03-06.
- ¹⁰ Stockholms stadsarkiv, Odlingssällskapet Stockholms omnejd.
- ¹¹ Dagens Nyheter 1919-05-24
- ¹² Kungliga biblioteket. Vardagstryck.
- ¹³ Stockholms stadsarkiv. Årsrapport 1921, Odlingssällskapet Stockholms omnejd.
- ¹⁴ Kungl. Domänstyrelsen. Jordbruksbyråns arkiv. Landsarkivet i Härnösand. Korrespondens mellan byggnadsstyrelsen och domänstyrelsen.
- ¹⁵ Bergshamra kolonifö
ing U.P.A. Styrelsens och revisorernas berättelse för år 1934.